

ΣΥΝΤΟΜΗ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Η Τίρυνθα κατοικήθηκε για πρώτη φορά στη **Νεολιθική εποχή (7^η-4^η χιλιετία π.Χ.)**, όπως μαρτυρούν τα λιγοστά κεραμικά ευρήματα που προήλθαν από τα βαθύτερα αρχαιολογικά στρώματα, και παρέμεινε αδιάλειπτα σε χρήση μέχρι την εποχή που ιδρύθηκε η επιβλητική της οχύρωση.

Τα αρχαιότερα αρχιτεκτονικά λείψανα χρονολογούνται στην **Πρώιμη εποχή του Χαλκού (3^η χιλιετία π.Χ.)**. Μεγάλα συγκροτήματα οικιών προσαρμόζονται πάνω στις πλαγιές του λόφου και οργανώνονται γύρω από ένα τεράστιο κυκλικό οικοδόμημα (διαμέτρου 27-28 μ.) στην κορυφή του νότιου εξάρματός του, την Άνω Ακρόπολη. Παρά τις διαφορετικές απόψεις σχετικά με τη χρήση του (οχυρωμένο ανάκτορο, μνημειώδες ταφικό κτίσμα ή ιερό), το κυκλικό οικοδόμημα είναι δυνατόν να ερμηνευθεί στο πλαίσιο της οργάνωσης του πρώτου αστικού συστήματος ως ένας χώρος που λειτουργούσε ως διοικητικό κέντρο και είχε προσαρμοσθεί μορφολογικά στο συγκεκριμένο γεωλογικό υπόβαθρο.

Κατά τη **Μέση εποχή του Χαλκού (1900-1600 π.Χ.)** πραγματοποιούνται επιχωματώσεις και κατασκευές ανδρών στην Άνω Ακρόπολη με στόχο τη διαμόρφωση επίπεδων επιφανειών για την ανέγερση των κτιρίων. Παρά τις δυσκολίες στη διερεύνηση των λειψάνων αυτής της εποχής λόγω της μεταγενέστερης οικοδομικής δραστηριότητας, η κατοίκηση του χώρου θεωρείται βέβαια.

Η μεγάλη ακμή ωστόσο της Τίρυνθας συνδέεται με την **Μυκηναϊκή εποχή (1600-1050 π.Χ.)**. Η οχύρωση και τα οικοδομικά συγκροτήματα της Ακρόπολης, που χωρίζεται σε τρία τμήματα: την Άνω, τη Μέση και την Κάτω Ακρόπολη, διαμορφώθηκαν στην διάρκεια των ανακτορικών χρόνων (14^{ος} και 13^{ος} αιώνας π.Χ.). Τα «κυκλώπεια» τείχη κατασκευάστηκαν σε τρεις οικοδομικές φάσεις που χρονολογούνται στις αρχές και τα τέλη του 14^{ου} αιώνα και στα μέσα του 13^{ου} αιώνα π.Χ. και αποτελούν μία σταδιακή επέκταση της οχύρωσης από το νότιο και υψηλότερο προς το βόρειο και χαμηλότερο τμήμα του λόφου.

Η κύρια είσοδος της Ακρόπολης βρισκόταν στην ανατολική πλευρά και οδηγούσε μέσω μιας μεγάλης ράμπας, μήκους 47 μ., προς την Άνω Ακρόπολη. Η μεγάλη Πύλη που έχει πανομοιότυπη κατασκευή με την Πύλη των Λεόντων στις Μυκήνες σηματοδοτούσε το σημείο έναρξης μιας εντυπωσιακής πορείας προς το Ανάκτορο. Περνώντας κανείς από διαδρόμους που διακόπτονταν από εσωτερικές Αυλές και δύο Πρόπυλα, το μεγάλο και το μικρό, κατέληγε στην κεντρική Αυλή. Η περίστυλη αυτή Αυλή με το Βωμό στη νότια πλευρά της αποτελούσε μία ενότητα με το μεγάλο Μέγαρο. Σ' αυτούς τους χώρους κορυφώνεται και προσωποποιείται το μεγαλείο της μυκηναϊκής ανακτορικής ιδεολογίας. Εδώ ο ανώτατος άρχων, ο wanaka των πινακίδων της Γραμμικής Β' Γραφής, δεξιώνεται τους επίσημους ξένους και τους υπηκόους του αλλά και πραγματοποιεί τις σημαντικότερες λατρευτικές τελετουργίες συγκεντρώνοντας στο πρόσωπο του όλες τις εξουσίες. Το ανακτορικό συγκρότημα πλαισιώνουν η ανατολική και δυτική Πτέρυγα με κορυφαία δείγματα της μυκηναϊκής αρχιτεκτονικής το λεγόμενο μικρό Μέγαρο και το Λουτρό αντίστοιχα. Οι περίτεχνες νωπογραφίες που κοσμούσαν τα δάπεδα και τους τοίχους όχι μόνο του μεγάλου Μεγάρου αλλά και άλλων κτηρίων του ανακτορικού συγκροτήματος μεταφέρουν τον απόηχο του μεγαλείου της Μυκηναϊκής εποχής. Κύρια όμως μορφή έκφρασης της ισχύος του ανακτορικού συστήματος αποτελούν τα αρχιτεκτονικά επιτεύγματα. Εκτός από την εντυπωσιακή οχύρωση συγκαταλέγονται σ' αυτά και οι λεγόμενες Γαλαρίες. Χτισμένες στο ανατολικό και νότιο σκέλος του τείχους της Άνω Ακρόπολης αποτελούνται από έναν μακρύ διάδρομο, στον οποίο εφάπτεται σειρά

δωματίων, που χρησίμευαν πιθανώς ως αποθηκευτικοί χώροι. Η ανατολική και νότια Γαλαρία έχουν οικοδομηθεί κατά το εκφορικό σύστημα και απολήγουν σε οξυκόρυφα τόξα.

Στα βόρεια της Ανω Ακρόπολης και σε χαμηλότερο επίπεδο βρίσκεται η Μέση Ακρόπολη, ένας χώρος που φιλοξένησε μεταξύ άλλων και ένα μέρος των ανακτορικών εργαστηρίων. Σ' αυτήν οδηγεί μία κλίμακα που προστατεύεται από έναν καμπύλο Προμαχώνα και έναν Πύργο, κορυφαίο δείγμα του αμυντικού χαρακτήρα της οχυρωματικής αρχιτεκτονικής των Μυκηναίων.

Το βορειότερο τμήμα της οχύρωσης που κατασκευάστηκε στις αρχές του 13^{ου} αιώνα π.Χ. αποτελεί ένα σχεδόν αυθύπαρκτο τμήμα, την Κάτω Ακρόπολη. Στο εσωτερικό του τείχους έχουν εξαιρεθεί 28 δωμάτια με οξυκόρυφη απόληξη καθώς και δύο κτιστές με τον ίδιο εκφορικό τρόπο προσβάσεις στις υπόγειες πηγές νερού, οι λεγόμενες Σύριγγες. Πυκνοδομημένα κτηριακά συγκροτήματα που είχαν χρήση κατοικίας, εργαστηρίων και αποθηκευτικών χώρων οργανώνονταν κατά τον άξονα μιας κεντρικής οδού που κατέληγε στη Βόρεια Πύλη. Μία άλλη Πύλη μνημειώδους κατασκευής στα δυτικά αποτελούσε την κύρια πρόσβαση στην Κάτω Ακρόπολη.

Στα τέλη του 13^{ου} αιώνα π.Χ. ένας μεγάλης έντασης σεισμός προξένησε σοβαρές ζημιές στα τείχη και τα κτήρια της Ακρόπολης που καταστράφηκαν ολοσχερώς από την πυρκαγιά που ακολούθησε. Η τεράστια φυσική καταστροφή λειτούργησε ως καταλύτης για τη διάλυση του ανακτορικού συστήματος διακυβέρνησης. Παρά το πλήγμα που υπέστη η Ακρόπολη, στη διάρκεια του 12^{ου} αιώνα π.Χ. οργανώθηκε στην πεδιάδα ένας μεγάλος οικισμός με πολεοδομικό ιστό. Στο εσωτερικό της Κάτω Ακρόπολης ένα μεγαρόσχημο κτήριο λειτούργησε ως ιερό. Η παρακμή ήταν ωστόσο αναπόφευκτη.

Με την έναρξη των ιστορικών χρόνων η οχυρωμένη Ακρόπολη πρέπει να είχε σχεδόν εντελώς εγκαταλειφθεί. Οι λιγστοί κάτοικοι που είχαν απομείνει στην Τίρυνθα κατοικούσαν σε διάσπαρτες αγροκτηματικές μονάδες που περιβάλλονταν από νεκροταφεία. Τα εντυπωσιακά ευρήματα ενός αποθέτη στην Ανω Ακρόπολη, του λεγόμενου Βόθρου, αλλά και οι αρχαϊκές επιγραφές από την περιοχή των Συρίγγων βεβαιώνουν την ύπαρξη λατρευτικών τελετουργιών, ενώ τα ονόματα των Θεών που μαρτυρούνται είναι αυτά της Ηρας, της Αθηνάς και του Απόλλωνα.

Στη δυτική κλιτύ του λόφου του Προφήτη Ηλία, σε απόσταση 1 περίπου χιλιομέτρου από την Ακρόπολη, έχουν εντοπισθεί δύο θολωτοί τάφοι, εκ των οποίων ο ένας είναι επισκέψιμος. Ο τάφος αυτός που είχε συληθεί ήδη στην αρχαιότητα χρονολογείται στο 13^ο αι. π.Χ. Στην ανατολική κλιτύ του λόφου έχει ερευνηθεί ένα νεκροταφείο 50 θαλαμωτών τάφων που ήταν σε χρήση από το 16^ο μέχρι και το 12^ο αιώνα π.Χ. Εξάλλου δύο χιλιόμετρα ανατολικά της Ακρόπολης βρίσκεται ένα μοναδικό τεχνικό έργο της αρχαιότητας, το Φράγμα της Τίρυνθας. Το τεράστιο ανάχωμα που έφερε επένδυση από ογκολίθους, σε συνδυασμό με ένα παρακαμπτήριο κανάλι μήκους 1,5 χιλιομέτρου κατασκευάστηκε το 13^ο αιώνα π.Χ., προκειμένου να προστατεύσει την ευρύτερη περιοχή της Ακρόπολης από τις καταστροφικές πλημμύρες των χειμάρρων.

Η ΑΝΩ ΑΚΡΟΠΟΛΗ

Φθάνοντας λοιπόν κανείς στην Τίρυνθα και αντικρύζοντας τα τείχη συναντούσε ένα τεράστιο κεκλιμένο επίπεδο, μήκους 47 μ. και πλάτους 4,70μ., με μεγάλο αναληματικό τοίχο στην ανατολική του πλευρά. Από αυτήν την **Ράμπα**, που ένα τμήμα της έχει ανακατασκευασθεί στη σύγχρονη εποχή, έφθανε κανείς στο επίπεδο της **κυρίας εισόδου** της ακρόπολης. Το άνοιγμά της στη μυκηναϊκή εποχή είχε τις διαστάσεις της ράμπας (4,70 μ.) και έκλεινε με ξύλινη θύρα. Στους ιστορικούς χρόνους το εύρος της διόδου αυτής περιορίστηκε σε 2,50 μ.

Περνώντας στο εσωτερικό του τείχους συναντάμε έναν διάδρομο που περιβάλλεται ανατολικά και δυτικά από τις παρειές του τείχους της τρίτης και δεύτερης οικοδομικής φάσης αντίστοιχα και συνδέει την Ανω με την Κάτω ακρόπολη. Στο ανατολικό σκέλος του τείχους, βόρεια της κεντρικής εισόδου, έχει εξαιρεθεί μία κόγχη με οξυκόρυφη απόληξη που ερμηνεύεται ως ιερό κοντά στην πύλη. Η τεθλασμένη πορεία που οδηγεί προς τη Μεγάλη Πύλη καθώς και ο τεράστιος πύργος που υψώνεται στο άνοιγμα του τείχους στην πλευρά αυτή αντικατοπτρίζουν τον οχυρωματικής φύσεως σχεδιασμό της ακρόπολης που επαναλαμβάνεται σε όλα τα κρίσιμα σημεία. Η **Μεγάλη Πύλη** που έχει σχεδόν τις ίδιες διαστάσεις με την Πύλη των Λεόντων στις Μυκήνες και έχει κατασκευασθεί από το ίδιο με εκείνην υλικό, ένα κροκαλοπαγή λίθο, δεν σώζεται δυστυχώς ολόκληρη. Ακέραια διατηρήθηκαν μόνο το μονολιθικό κατώφλι, πλάτους 4 μ., και η δυτική παραστάδα, ύψους 3,20 μ. Η ανατολική παραστάδα σώζεται τμηματικά ενώ δεν υπάρχει πλέον η ανωδομή της πύλης (υπέρθυρο, ανακουφιστικό τρίγωνο, απόληξη). Η πύλη αυτή έκλεινε με δίφυλλη ξύλινη θύρα, όπως μαρτυρούν οι οπές στις οποίες εστρέφετο στο κατώφλι και έκλεινε εσωτερικά με εγκάρσιο δοκάρι. Ο **διάδρομος** νότια της πύλης πρέπει να ήταν στεγασμένος και να εντασσόταν λειτουργικά σ' αυτήν, δημιουργώντας ένα αυθύπαρκτο οικοδόμημα που θα είχε το εντυπωσιακό ύψος των 8 μ. περίπου. Αυτός κατέληγε στη **διπλή θύρα**, την αρχαιότερη είσοδο της ακρόπολης (δεύτερη οικοδομική φάση), από την οποία διακρίνεται σήμερα πολύ αποσπασματικά η θεμελίωση. Ακολουθεί μία **πρώτη εξωτερική αυλή** τραπεζοειδούς κάτοψης που διαμορφώθηκε ανατολικά της εισόδου κατά την δεύτερη οικοδομική φάση του τείχους. Στην ανατολική πλευρά της αυλής κατασκευάσθηκε στην τρίτη φάση στοά με 12 κίονες που εδραζόταν πάνω από τη γαλαρία ως πρόσοψη μιας σειράς όμοιων δωματίων με αυτά της γαλαρίας. Από το συγκρότημα αυτό σώζονται σήμερα μόνο 4 βάσεις των κιόνων. Μία παρόμοια κιονοστοιχία με αντίστοιχα δωμάτια πίσω απ' αυτήν πρέπει να πλαισιώνει και τη νότια πλευρά της αυλής. Από το χώρο αυτό κλίμακα θα οδηγούσε στο εσωτερικό της Γαλαρίας. Σήμερα δεν σώζεται κανένα ίχνος από την στοά αυτή και η κλίμακα που οδηγεί στη γαλαρία είναι σύγχρονη. Η **Γαλαρία** αποτελεί μαζί με την όμοιά της στα νότια Γαλαρία ένα από τα εντυπωσιακότερα σημεία της ακρόπολης και ταυτόχρονα ένα σπουδαίο επίτευγμα τεχνικής των μυκηναίων. Αποτελείται από ένα διάδρομο, μήκους 29,10 μ. και πλάτους 1,65 μ. με κατεύθυνση βόρεια-νότια, στην ανατολική πλευρά του οποίου εφάπτονται 6 δωμάτια. Ο διάδρομος και τα δωμάτια έχουν χτιστεί με το εκφορικό σύστημα και απολήγουν σε οξυκόρυφα τόξα. Η εντυπωσιακή αυτή τεχνική στηρίζεται στη σταδιακή προεξοχή των ογκολίθων από το χαμηλότερο προς στο ψηλότερο σημείο. Τις δύο έτσι προβαλλόμενες παρειές στηρίζει μία μοναδική πέτρα στην κορυφή που λειτουργεί ως σφήνα και μεταφέρει τα φορτία προς τις πλευρές. Μία αντίστοιχη **Γαλαρία** έχει χτιστεί στη νότια πλευρά εξωτερικά της δεύτερης οικοδομικής φάσης του τείχους. Σ' αυτήν οδηγεί μια στεγασμένη κλίμακα που σχηματίζει ορθή γωνία. Οι διαστάσεις της Γαλαρίας διαφοροποιούνται ελαφρά, ο διάδρομος έχει μήκος 21,90 μ. και πλάτος 2,58 μ., ενώ νότια αυτού υπάρχουν πέντε δωμάτια. Η χρήση των συγκροτημάτων αυτών που χρονολογείται στην τρίτη οικοδομική φάση της ακρόπολης δεν είναι σαφής, δεδομένου ότι αυτές ήταν ανοικτές και χρησιμοποιούνταν για το σταυλισμό ποιμνίων κατά την έναρξη της ανασκαφικής έρευνας. Η ερμηνεία τους για αμυντικούς σκοπούς δεν πρέπει να

είναι ακριβής, πιθανότερο είναι ότι χρησίμευαν ως αποθηκευτικοί χώροι. Ο όρος **Γαλαρία** χρησιμοποιείται εδώ για τα υπέργεια συγκροτήματα της Ανω Ακρόπολης σε αντιπαράθεση με τον όρο **Σύριγγες** που αφορά τις κτιστές υπόγειες προσβάσεις της Κάτω Ακρόπολης.

Ξαναγυρίζοντας ο επισκέπτης στο ανώτερο επίπεδο συναντά μετά την αυλή το Μεγάλο Πρόπυλο του ανακτόρου. Το **μεγάλο πρόπυλο**, η μνημειώδης πύλη προς τον πυρήνα του ανακτορικού συγκροτήματος, έχει θεμελιωθεί πάνω στην είσοδο της πρώτης οικοδομικής φάσης του τείχους και έχει τις ίδιες διαστάσεις με αυτήν. Το κτίσμα έχει τετράγωνο περίγραμμα (μήκος πλευράς 13,60 μ.) και ανά δύο κίονες στην ανατολική και δυτική του πρόσοψη εκατέρωθεν του θυραίου τοίχου. Οι πλευρικοί τοίχοι του προπύλου απολήγουν στην ανατολική πλευρά σε παραστάδες. Κατά τη δυτική πλευρά οι τοίχοι κάμπτονται προς το εσωτερικό και απολήγουν στους κίονες της ανατολικής προσόψεως χωρίς να εφάπτονται με αυτούς. Στο βόρειο τείχος της δυτικής αίθουσας του προπύλου υπάρχει άνοιγμα για θύρα που οδηγεί στην ανατολική πτέρυγα του ανακτόρου. Το δάπεδο του πρέπει να αποτελούνταν από ισχυρό ασβεστοκονίαμα. Σε αντίθεση με την πύλη της πρώτης οικοδομικής φάσης πάνω στην οποία έχει θεμελιωθεί, το μεγάλο πρόπυλο δεν έχει αμυντικό χαρακτήρα. Είναι μια μεγαλοπρεπής κατασκευή που επιδιώκει τον εντυπωσιασμό του επισκέπτη. Ο τύπος αυτής της μνημειώδους εισόδου διατηρείται και στους ιστορικούς χρόνους.

Περνώντας ο επισκέπτης από το Μεγάλο Πρόπυλο εισέρχεται στον πυρήνα του ανακτορικού συγκροτήματος που αποτελείται από το Μεγάλο Μέγαρο και την Κεντρική Αυλή και περιβάλλεται από δύο πτέρυγες οικοδομικών συγκροτημάτων την ανατολική και τη δυτική. Του συγκροτήματος αυτού προτάσσεται μία δεύτερη εξωτερική αυλή και ένα μικρό πρόπυλο. Η **εξωτερική αυλή** είναι διπλάσια σε μέγεθος από την προηγούμενη, έχει κανονικό περίγραμμα και κατελάμβανε ολόκληρο το νότιο τμήμα της ανω ακρόπολης. Η αυλή αυτή δεν σώζεται σήμερα σε καλή κατάσταση και η αποκατάστασή της είναι υποθετική. Είναι πολύ πιθανό να διέθετε στοά στη δυτική και νότια πλευρά της, με σειρά δωματίων πίσω απ' αυτήν, ενώ στα ανατολικά και βόρεια πλαϊσιωνόταν από τα δύο πρόπυλα. Από τη νότια πλευρά της αυλής και το συγκρότημα της υποθετικής νότιας στοάς θα γινόταν η πρόσβαση προς τη νότια Γαλαρία. Το δάπεδό της αυλής θα πρέπει να αποτελούνταν από ασβεστοκονίαμα που δεν σώζεται σήμερα. Στο ανατολικό τμήμα της βόρειας πλευράς της αυλής υπάρχει ένα επίμηκες κτίριο χωρίς κιονοστοιχία με ανοίγματα στην αυλή. Έχει θεωρηθεί ως εργαστήριο, αρχείο ή αποθήκη. Το κτήριο αυτό εφάπτεται στο δεύτερο **μικρό πρόπυλο** που έχει το ίδιο περίγραμμα με το Μεγάλο Πρόπυλο αλλά είναι κατά ένα τέταρτο μικρότερο αυτού και έχει προσανατολισμό βόρεια-νότια. Μέσω του μικρού προπύλου ο επισκέπτης φθάνει στην **κεντρική αυλή του ανακτόρου**. Η αυλή αυτή που αποτελεί μία ενότητα με το Μεγάλο Μέγαρο περιβάλλεται στις τρεις πλευρές, ανατολική, νότια και δυτική, από κιονοστοιχία, πίσω από την οποία υπήρχαν τοίχοι. Προφανώς ο χώρος χρησιμοποιούνταν για σύντομη παραμονή και παρακολούθηση των θρησκευτικών δρωμένων στο χώρο της αυλής. Μικρά ανοίγματα οδηγούσαν σε διαδρόμους και δωμάτια διέλευσης προς τις πτέρυγες του ανακτόρου. Στη νότια πλευρά της αυλής και ακριβώς στον άξονα του Μεγάλου Μεγάρου υπάρχει ο βωμός, αναπόσπαστο στοιχείο της θρησκευτικής δραστηριότητας των μυκηναίων ηγεμόνων. Η αρχική του μορφή ήταν κυκλική και ασφαλώς θα έφερε επίχρισμα από διακοσμημένο

ασβεστοκονίαμα. Ο βωμός αυτός μετασκευάστηκε και παρέμεινε σε χρήση και μετά τους μυκηναϊκούς χρόνους. Ακριβώς στον κεντρικό άξονα του βωμού και της μεγάλης αυλής και κατά τη βόρεια πλευρά της έχει οικοδομηθεί το **Μεγάλο Μέγαρο**. Το μεγαλύτερο κτήριο του ανακτόρου που έχει ιδρυθεί στο ψηλότερο σημείο της ακρόπολης αποτελεί την απόληξη μιας μακράς πορείας εντυπωσιασμού από τη ράμπα, μέσω διαδρόμων, προτύλων και αυλών, μέχρι τον τελικό προορισμό, την έδρα του ηγεμόνα. Η είσοδος στο Μέγαρο γίνεται από δύο χαμηλές βαθμίδες από κόκκινο και γκρίζο ασβεστόλιθο που οδηγούν στον πρόδρομο, μία ανοικτή αίθουσα στην οποία απολήγουν οι μακρές πλευρές του κτηρίου πλαισιώνοντας δύο κίονες. Η διαμόρφωση της πρόσοψης με κίονες μεταξύ των παραστάδων είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα του μυκηναϊκού μεγάρου, το οποίο θα διατηρηθεί και στην αρχιτεκτονική των ναών των ιστορικών χρόνων. Οι τοίχοι του προδρόμου έφεραν στο κατώτερο σημείο τους επένδυση από κρητικό αλάβαστρο με ανάγλυφη διακόσμηση τριγλύφων με ρόδακες και ανθέμια. Η απόδοση των λεπτομερειών με γαλάζια χρωστική ουσία, τον κύανο, έδωσε το όνομά της στη διακοσμητική ζωφόρο. Τόσο οι τοίχοι πάνω από τη ζωφόρο του κυάνου, όσο και τα δάπεδα καλύπτονταν από ασβεστοκονίαμα που έφερε διακόσμηση στη γνωστή στους μυκηναϊούς τεχνική της νωπογραφίας.

Στη βόρεια πλευρά του προδρόμου τρεις θύρες οδηγούσαν στην αίθουσα που είχε τις ίδιες διαστάσεις με αυτόν. Τα δάπεδα και των δύο δωματίων έφεραν διακόσμηση τετραγώνων που πλαισιώνονταν από ροζέτες. Από το δυτικό τοίχο αυτού του δωματίου υπήρχε πρόσβαση προς το διάδρομο της δυτικής πτέρυγας του ανακτόρου. Ένα κεντρικό άνοιγμα χωρίς ξύλινη θύρα εξάλλου, στη βόρεια πλευρά του δωματίου, οδηγούσε στην κυρίως αίθουσα του Μεγάρου, τον ομηρικό θάλαμο, στα κατεχοχίην ενδιαίτηματα του άνακτα. Η μεγάλη αυτή αίθουσα, διαστάσεων 9,80x11,80 μ., καταλαμβάνει το βόρειο ήμισυ του κτηρίου. Στο κέντρο της αίθουσας σώζονται οι βάσεις από τέσσερις κίονες που στήριζαν τη στέγη και το άνοιγμα της στο κέντρο (οπαίο), απόπου έβγαине ο καπνός της εστίας και φωτιζόταν το δωμάτιο. Η εστία ανάμεσα στους κίονες έχει 3μ. διάμετρο και πρέπει να ήταν κυκλική και διακοσμημένη με ασβεστοκονίαμα. Στον ανατολικό τοίχο ακριβώς απέναντι από την εστία βρέθηκε η βάση για το θρόνο του άνακτα. Το δάπεδο ήταν και εδώ διακοσμημένο. Τετράγωνα χωρισμένα από ζώνες με ροζέτες διακοσμούνται εναλλάξ με ένα χταπόδι και ένα ζεύγος αντωπών δελφινιών που περιβάλλουν ένα τετράγωνο με μοτίβο δικτυωτό. Η διάταξη της διακόσμησης είναι αντίθετη προς την κατεύθυνση του θρόνου. Τη βάση του θρόνου περιέβαλαν 3 ζώνες από ροζέτες. Επίσης διακοσμημένοι πρέπει να ήταν και οι τοίχοι της αίθουσας αυτής. Το Μεγάλο Μέγαρο που αποτελεί το κυριότερο στοιχείο του ανακτορικού πυρήνα οικοδομήθηκε στο 2^ο μισό του 13^{ου} αιώνα μετά την ολοκλήρωση της 3^{ης} φάσης του τείχους και είχε σχεδιαστεί ενιαία με τις δύο εξωτερικές αυλές και τη δυτική πτέρυγα του ανακτόρου. Σ' αυτή τη διαδικασία γκρεμίστηκε το δυτικό τμήμα ενός αρχαιότερου ανακτόρου που είχε οικοδομηθεί μετά την επέκταση της 2^{ης} φάσης του τείχους στο πρώτο μισό του 13^{ου} αιώνα. Ο πυρήνας ωστόσο αυτού του ανακτόρου διατηρήθηκε και συνέχισε να χρησιμοποιείται ως ανατολικό τμήμα του ανακτόρου η ως αυτόνομο δεύτερο ανάκτορο μέχρι την πυρκαγιά. Από το ανάκτορο της 1^{ης} φάσης του τείχους του 14^{ου} αιώνα έχουν σωθεί τμήματα από τις τοιχογραφίες που το κοσμούσαν μέσα στην επίχωση του ανακτόρου του 13^{ου} αιώνα. Δυτικά του μεγάλου μεγάρου και της μεγάλης αυλής,

σύγχρονη με το συγκρότημα αυτό, εκτείνεται η **δυτική πτέρυγα του ανακτόρου** που οριοθετείται στη δυτική πλευρά από την πλευρά του τείχους της δεύτερης φάσης. Το νότιο τμήμα της έχει σε μεγάλο βαθμό καταστραφεί. Η πρόσβαση στην πτέρυγα αυτή γίνεται από ένα άνοιγμα στο δυτικό τοίχο της δεύτερης αίθουσας του μεγάλου μεγάρου προς ένα κλιμακωτό διάδρομο που οδηγεί σε ένα άλλο διάδρομο με κατεύθυνση βόρεια-νότια, ο οποίος χωρίζει τη δυτική πτέρυγα σε δύο τμήματα (δυτικό και ανατολικό). Δυτικά αυτού υπάρχουν τρία μεγάλα **οικοδομήματα** που χρησίμευαν ως κατοικίες. Στην ανατολική πλευρά κυριαρχεί το λεγόμενο **λουτρό**. Το δάπεδό του αποτελείται από μονόλιθο ασβεστολιθικό ογκόλιθο βάρους 20 τόνων με κλίση προς τα ΒΑ για την απορροή των υδάτων. Περιμετρικά διακρίνεται σειρά από ζεύγη οπών για την στερέωση της επένδυσης που θα στεγανοποιούσε τα τοιχώματα. Τα νερά κυλούσαν στο φωταγωγό και από κει στον κεντρικό αποχετευτικό αγωγό του ανακτόρου. Η χρήση του λουτρού πρέπει να συνδεθεί με λατρευτικές τελετουργίες.

Βόρεια αυτού και του φωταγωγού υπάρχει κλιμακοστάσιο για ξύλινη σκάλα που θα οδηγούσε είτε στην επίπεδη στέγη είτε στο δεύτερο όροφο. Η δυτική πτέρυγα απολήγει σε ανοικτή κλίμακα προς τη μέση ακρόπολη και σε διάδρομο που οδηγεί πίσω από το μεγάλο μέγαρο στην ανατολική πτέρυγα. Και εδώ τα δάπεδα και οι τοίχοι των κτηρίων ήταν διακοσμημένα με τοιχογραφίες. Με το διάδρομο οδηγούμαστε στην **ανατολική πτέρυγα του ανακτόρου**. Ο διάδρομος συνδέεται με τον διάδρομο που περιβάλλει από τις τρεις πλευρές ένα **μέγαρο** μικρότερο κατά το ήμισυ από το μεγάλο μέγαρο. Αυτό αποτελείται από δύο δωμάτια, τον πρόδομο χωρίς κίονες μεταξύ των παραστάδων και την κυρίως αίθουσα που είχε ορθογώνια εστία στο κέντρο χωρίς περιβάλλοντες κίονες και θέση για το θρόνο στα ανατολικά αυτής. Εδώ δεν υπήρχε λίθινο βάθρο αλλά η θέση του θρόνου σηματοδοτούνταν από ασβεστοκονίαμα με διακόσμηση δικτυωτών τετραγώνων που εναλλάσσονταν με κόκκινο, γαλάζιο και κίτρινο πλαίσιο και περιβάλλονταν από ρόδακες. Νότια από το μικρό μέγαρο υπήρχε αυλή με κιονοστοιχία που ίσως ήταν αρχικά στον άξονα του μεγάρου. Τμήμα της έχει καταληφθεί από το μεγάλο μέγαρο που είναι κατά συνέπεια μεταγενέστερο από το μικρό και όλη την ανατολική πτέρυγα. Το αρχαιότερο αυτό μέγαρο κατασκευάστηκε μετά τη δεύτερη φάση του τείχους και, όταν κατά την τρίτη οικοδομική φάση του τείχους κατασκευάστηκε το μεγάλο μέγαρο, αυτό διατηρήθηκε και επισκευάστηκε. Η ερμηνεία του ως μέγαρο της Βασίλισσας δεν μπορεί να τεκμηριωθεί. Πρόκειται προφανώς για ένα δευτερεύον ανάκτορο, του οποίου η ακριβής χρήση είναι άγνωστη. Ανατολικά του μικρού μεγάρου υπάρχουν δωμάτια που χωρίζονται πάλι από ένα διάδρομο με κατεύθυνση βόρεια-νότια. Το κτήριο 22-21 έχει τη δομή ενός μεγάρου και διακοσμημένο δάπεδο στον πρόδομο από δελφίνια και χταπόδια. Ανατολικά του διαδρόμου 23 υπάρχει σειρά δωματίων, όπως και στη δυτική πτέρυγα. Μπροστά από αυτά συναντούμε πάλι ένα κλιμακοστάσιο για ξύλινη σκάλα. Νότια της αυλής ανοίγεται αυλή. Στα δυτικά της υπάρχει μικρή αίθουσα με πρόσοψη στην αυλή και δύο κίονες εν παραστάσι. Από την νότια πλευρά αυτής της αίθουσας ένα άνοιγμα προς το διάδρομο οδηγεί πάλι στο μεγάλο πρόπυλο. Στα ανατολικά του διαδρόμου ένας ακόμη αύλειος χώρος καταλήγει στα νότια σε συγκρότημα δωματίων, σύγχρονο προφανώς με την κατασκευή του προπύλου.

Η ΜΕΣΗ ΑΚΡΟΠΟΛΗ

Από την Ανω προς τη Μέση Ακρόπολη οδηγεί μια ανοικτή κλίμακα στα ΒΔ του ανακτόρου στην απόληξη του διαδρόμου. Η μέση ακρόπολη βρίσκεται σε επίπεδο χαμηλότερο κατά 2 μ. από το ανάκτορο. Ορίζεται προς τα νότια από το βόρειο αναλημματικό τείχος του ανακτόρου, ενώ από τις άλλες πλευρές, βόρεια, ανατολική και δυτική, από το τείχος της 2^{ης} φάσης. Το τείχος αυτό έχει πλάτος κατά τη βόρεια πλευρά 7 μ. και δεν αφήνει πρόσβαση προς την Κάτω ακρόπολη και την είσοδο προς την Ανω ακρόπολη στα ανατολικά. Η μόνη έξοδος πρέπει να ήταν προς το δυτικό κλιμακοστάσιο μέσω του πύργου της μέσης ακρόπολης, προς τον οποίο οδηγεί πλακόστρωτος διάδρομος σχεδόν εντελώς κατεστραμμένος σήμερα. Η χρήση της Μέσης Ακρόπολης δεν μας είναι σαφής, διότι στο χώρο αυτό έχουν γίνει μόνο δοκιμαστικές τομές στη διάρκεια των παλιών ανασκαφών. Ο χώρος πρέπει να είχε χρησιμοποιηθεί στις εποχές πριν την ανέγερση του ανακτορικού συγκροτήματος (Πρωτοελλαδική-Μεσοελλαδική) αλλά και στην Υστεροελλαδική. Τα λείψανα ενός κεραμεικού κλιβάνου της Υστεροελλαδικής εποχής ίσως υποδηλώνουν τη λειτουργία εργαστηρίων στο χώρο αυτό.

Η ΚΑΤΩ ΑΚΡΟΠΟΛΗ

Το βόρειο και χαμηλότερο έξαρμα του λόφου της Τίρυνθας, η Κάτω Ακρόπολη οχυρώθηκε για πρώτη φορά στις αρχές του 13^{ου} αιώνα π.Χ (ΥΕ ΙΙΒ1). Η οχύρωση αυτή αντικαταστάθηκε κατά την τρίτη οικοδομική φάση του τείχους στα μέσα του 13^{ου} αιώνα (ΥΕ ΙΙΒ2) από ένα ισχυρό τείχος πάχους έως και 7 μ. που ακολουθεί το φυσικό περίγραμμα του λόφου και επεκτείνεται στα νότια μέχρι να συναντήσει την οχύρωση της Μέσης και της Ανω Ακρόπολης. Παρά τις δοκιμαστικές ανασκαφικές έρευνες που πραγματοποιήσαν στο χώρο αυτό τόσο ο Σλήμαν (1884) όσο και ο Dragendorff (1913), στις οποίες βρέθηκαν ίχνη κτηρίων και κεραμική της Πρωτοελλαδικής και της Μυκηναϊκής εποχής, η Κάτω ακρόπολη παρέμεινε για πολλές δεκαετίες ανερευνήτη. Μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1960, όταν ήλθαν στο φως εξ' αφορμής των εργασιών αποκατάστασης της δυτικής πλευράς του τείχους οι κτιστές προσβάσεις στο υπόγειο νερό, οι λεγόμενες σύριγγες και πραγματοποιήθηκαν ανασκαφές στο ΒΔ της τμήμα, επικρατούσε η άποψη ότι ολόκληρος ο χώρος της Κάτω Ακρόπολης ήταν ακατοίκητος στα μυκηναϊκά χρόνια και είχε οχυρωθεί για να χρησιμεύει ως καταφύγιο των κατοίκων της πόλης της Τίρυνθας σε περίπτωση επίθεσης και πολιορκίας. Με τις ανασκαφές καταρχήν της Ελληνικής Αρχαιολογικής Υπηρεσίας (Ν. Βερδελής) και στη συνέχεια του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου (P. Grossmann και J. Schäfer) ήλθαν στο φως λείψανα από τέσσερα μυκηναϊκά κτήρια μεταγενέστερα της οικοδόμησης του τείχους που είχαν καταστραφεί στα τέλη της ΙΙΒ και καλύπτονται από ένα στρώμα της ΥΕ ΙΙΓ. Τα νέα αυτά δεδομένα έστρεψαν το επιστημονικό ενδιαφέρον στην Κάτω ακρόπολη και κατέστησαν σαφή την ανάγκη της συστηματικής διερεύνησης του χώρου αυτού που όντας άθικτος από τους παλιούς ανασκαφείς προσέφερε τη δυνατότητα μιας σύγχρονης ανασκαφής με στόχο την εξαγωγή συμπερασμάτων για την οικοδομική εξέλιξη στα προϊστορικά χρόνια και την επίλυση πολλών ερωτημάτων που παρέμεναν επί δεκαετίες αναπάντητα. Η συστηματική έρευνα διεξήχθη στα έτη 1976 έως 1986 από τον κορυφαίο προϊστορικό αρχαιολόγο Klaus Kilian, ως εκπρόσωπο του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου. Οι έρευνες του Kilian που πραγματοποιήθηκαν με σύγχρονες ανασκαφικές μεθόδους και διεπιστημονική συνεργασία ήταν καθοριστικές για την πορεία της αρχαιολογίας της μυκηναϊκής εποχής. Οχι μόνο διευκρινίστηκε η ακολουθία των οικοδομικών φάσεων

χρήσης της Κάτω Ακρόπολης κατά την Πρωτοελλαδική και Μυκηναϊκή εποχή αλλά δημιουργήθηκε και ένα δεσμευτικό σύστημα χρονολόγησης της αντίστοιχης κεραμικής. Επιπρόσθετα κατέστη σαφές ότι η παρακμή της Τίρυνθας και η κατάρρευση του ανακτορικού συστήματος διακυβέρνησης δεν οφειλόταν στην καταστροφική δράση εισβολέων αλλά συνδεόταν με την έντονη σεισμική δραστηριότητα κατά τη διάρκεια του 12^{ου} αιώνα π.Χ.

Η Κάτω Ακρόπολη συνδέεται μέσω της βόρειας προέκτασης του διαδρόμου (50) με την Άνω ακρόπολη, έχει όμως και δύο δικές της προσβάσεις. Μια μικρή είσοδο στην καμπή της δυτικής πλευράς του τείχους μεταξύ της μέσης και της κάτω ακρόπολης που έκλεινε με θύρα όπως βεβαιώνουν τα ίχνη από τις στρόφιγγές της στο μονόλιθο κατώφλι, και ένα άνοιγμα στη βόρεια κορυφή του τείχους χωρίς ίχνη για ύπαρξη θύρας. Το άνοιγμα αυτό που προστατεύεται από ένα φυλακείο στην ανατολική πλευρά του τείχους βρισκόταν πολύ ψηλότερα από το εξωτερικό επίπεδο και η πρόσβαση σ' αυτό πρέπει να γινόταν με φορητή ξύλινη κλίμακα. Αντίθετα στην είσοδο της δυτικής πλευράς οδηγεί ανοικτή λίθινη κλίμακα.

Στο δεύτερο μισό του 13^{ου} αιώνα π.Χ. (ΥΕ ΙΙΒ2), μετά την ολοκλήρωση της οχύρωσης, αναπτύσσεται μια τεράστια οικοδομική δραστηριότητα, η οποία καταστρέφει με τις επεμβάσεις της τα λείψανα των προγενέστερων μυκηναϊκών περιόδων και της Μεσοελλαδικής εποχής. Η Κάτω Ακρόπολη διαμορφώνεται σε άνδηρα και οικοδομείται με ένα ενιαίο σχέδιο. Τα κτήρια παρατάσσονται κατά μήκος των τειχών και χωρίζονται από υπαίθριους διαδρόμους με κατεύθυνση βόρεια-νότια. Ένας κεντρικός δρόμος οδηγούσε από τη βόρεια πύλη στα νότια της Κάτω Ακρόπολης και συνδεόταν με διάδρομο που οδηγούσε στην Άνω Ακρόπολη. Συνολικά ερευνήθηκαν δέκα κτηριακά συγκροτήματα (κτήρια Ι-Χ), τα οποία χρησίμευσαν ως οικίες αλλά και ως εργαστηριακοί χώροι για την επεξεργασία μετάλλων και πολύτιμων υλικών. Παρόμοιες χρήσεις μαρτυρούνται και για τα δωμάτια μέσα στο τείχος. Καθαρά για λατρευτικούς σκοπούς χρησιμοποιήθηκε το δωμάτιο 123 του κτηρίου VI που ονομάστηκε από τον Kilian «οικία της ιέρειας». Τα κτήρια της περιόδου αυτής ισοπεδώθηκαν από έναν καταστροφικό σεισμό στα τέλη της ΥΕΙΙΒ2 (1200 π.Χ.). Μετά την καταστροφή ο χώρος καθαρίστηκε και ανοικοδομήθηκε. Πάνω στο ισοπεδωμένο στρώμα των ερειπίων της προηγούμενης φάσης χτίστηκαν οικίες ισόγειες σε αραιή διάταξη και χωρίς κανένα συγκεκριμένο σχέδιο. Μεταξύ των οικιών αφήνονται τώρα μεγάλοι ελεύθεροι χώροι, ενώ κλείνονται και παύουν να χρησιμοποιούνται τα μισά από τα δωμάτια του τείχους. Η ΥΕ ΙΙΓ περίοδος που κατά την ανασκαφική μαρτυρία της Κάτω Ακρόπολης διαρκεί περισσότερο απότι πίστευαν παλιότερα (1200-1050 π.Χ.), είναι μια περίοδος διαρκών καταστροφών από μεμονωμένες πυρκαγιές των κτηρίων στο εσωτερικό της Κάτω Ακρόπολης, ενώ στην πεδιάδα έξω από τα τείχη οργανώνεται ένας οικισμός με πολεοδομικό ιστό έκτασης 25 εκταρίων. Παρά την ευτέλεια που παρουσιάζει ο οικισμός της Κάτω Ακρόπολης, μαρτυρείται η χρήση ενός μεγαρόσχημου κτηρίου ως ιερού (δωμάτιο 117-110α) που έδωσε σημαντικά λατρευτικά αντικείμενα μεταξύ των οποίων τα εντυπωσιακά μεγάλου μεγέθους ειδώλια που εκτίθενται στο Μουσείο Ναυπλίου. Κατά την τελευταία φάση της ΥΕΙΙΓ περιόδου (1070-1050 π.Χ.) παρατηρείται μια σταδιακή τάση εγκατάλειψης της κατοίκησης της Κάτω Ακρόπολης. Λίγα χρόνια αργότερα κατά την έναρξη της εποχής του Σιδήρου πολύ λίγες δραστηριότητες μπορούν να βεβαιωθούν στο χώρο αυτό.

Η ΠΟΛΗ

Στην πεδινή έκταση κάτω και γύρω από την Ακρόπολη της Τίρυνθας έχουν γίνει ανασκαφικές έρευνες σε περιορισμένης έκτασης ανασκαφικούς τομείς κατά τη διάρκεια όλων των ανασκαφικών περιόδων με στόχο να διευκρινιστεί η έκταση του οικισμού και ο χρονικός του συσχετισμός με τα ευρήματα της ακρόπολης. Στον **τομέα «Η»** κάτω από την ανατολική γαλαρία, ήλθαν στο φως λείψανα της προϊστορικής κατοίκησης από τη Μεσοελλαδική εποχή και την πρώιμη μυκηναϊκή περίοδο ΥΕ II Β (1450-1400 π.Χ.). Η πρώιμη ανακτορική περίοδος (ΥΕ IIIΑ1) δεν αντιπροσωπεύεται, ενώ έχουν εντοπισθεί τμήματα ενός κτηρίου της ΥΕ IIIΒ (οικία Μ) και ενός μεγάρου της ΥΕ IIIΓ (οικία W). Στον **τομέα «F»**, νοτιοανατολικά της ακρόπολης, βρέθηκαν αρχιτεκτονικά λείψανα που χρονολογούνται από την ΥΕ I-II έως και την ΥΕIIIΑ περίοδο. Δεν υπάρχουν ενδείξεις κατοίκησης από την ΥΕIIIΒ και μετά. Στον **τομέα «G1»** βρέθηκε στα ερείπια ενός σπιτιού της ύστερης μυκηναϊκής εποχής ένας θησαυρός με κυρίως μεταλλικά ευρήματα που χρονολογούνται από τον 16^ο έως τον 11^ο αι. π.Χ. Στα δυτικά της ακρόπολης (**τομέας Stadt-West**) βεβαιώνεται η κατοίκηση επίσης κατά την πρώιμη μυκηναϊκή εποχή (ΥΕ IIIΑ) με συγκροτήματα οικιών. Τέλος στα βορειοδυτικά της ακρόπολης (**τομέας Stadt-Nordwest**) ερευνήθηκε κτηριακό συγκρότημα της πρώιμης ΥΕIII Γ φάσης.

Παρά την αποσπασματικότητα των πληροφοριών από τις μεμονωμένες αυτές ανασκαφές μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η πεδινή έκταση γύρω από την ακρόπολη που συνήθως χαρακτηρίζεται με τον όρο «πόλη» κατοικήθηκε ήδη από τα μεσοελλαδικά και ίσως και από τα πρωτοελλαδικά χρόνια αδιάλειπτα έως το τέλος της μυκηναϊκής εποχής. Ο οικισμός αυτός πρέπει να είχε αραιή διάταξη μέχρι και την τελευταία μυκηναϊκή εποχή (ΥΕ IIIΓ), στα χρόνια μετά το μεγάλο σεισμό, οπότε παρατηρήθηκε μια επέκτασή του που ίσως οφείλεται σε προσέλευση κατοίκων από άλλες θέσεις, σε κάποιο είδος «συνοικισμού». Η έκταση του οικισμού στην πρώιμη ΥΕ IIIΓ φάση υπολογίζεται σε 25 εκτάρια. Στα χρόνια που ακολουθούν ωστόσο μέχρι το τέλος της μυκηναϊκής εποχής παρατηρείται σταδιακή μείωση του πληθυσμού και τάση εγκατάλειψης της Τίρυνθας.

Η ΟΧΥΡΩΣΗ

Τα τείχη που οριοθετούν την ακρόπολη της Τίρυνθας κατασκευάστηκαν σε τρεις κύριες οικοδομικές φάσεις και οχύρωσαν σταδιακά ολόκληρο το λόφο από το νότιο-υψηλότερο προς το βόρειο-χαμηλότερο έξαρμά του. Ως οικοδομικό υλικό χρησιμοποιήθηκε κόκκινος και γκρίζος ασβεστόλιθος που συναντάται άφθονος τόσο στον ίδιο το λόφο όσο και στο λόφο του Προφήτη Ηλία ανατολικά της ακρόπολης. Το μέγεθος των ογκολίθων που χρησιμοποιήθηκαν κυρίως για τα τείχη της τρίτης φάσης προκάλεσε την απορία και το θαυμασμό ήδη στην αρχαιότητα, γεγονός που αντικατοπτρίζεται άμεσα στο μύθο των κυκλώπων. Οι ογκόλιθοι ζυγίζουν πολλούς τόνους που δικαιολογούν την άποψη του περιηγητή Πausανία (II, 25, 7-9) ότι ούτε ζεύγος ημιόνων δεν ήταν σε θέση να μετακινήσει τον μικρότερο από αυτούς.

Η πρώτη οικοδομική φάση του τείχους.

Τα τείχη της πρώτης φάσης που χρονολογούνται στις αρχές του 14^{ου} αιώνα π.Χ (ΥΕ IIIΑ1) περιέβαλαν το νότιο και υψηλότερο έξαρμα του λόφου, το χώρο δηλαδή που

κάλυψαν το μεταγενέστερο ανάκτορο και οι δύο αυλές (4 και 2) νότια αυτού. Η πύλη, που εντοπίστηκε στην ανασκαφή του 1909, βρισκόταν στην ανατολική πλευρά ακριβώς στο χώρο του μεταγενέστερου μεγάλου πρόπυλου (1) αλλά αρκετά μέτρα βαθύτερα. Οι ισχυροί τοίχοι της πύλης αυτής χρησίμευσαν ως θεμέλια κατά την κατασκευή του μεγάλου προπύλου. Η πορεία του τείχους που προσαρμόζεται στο φυσικό γεωλογικό υπόβαθρο του λόφου δεν είναι απολύτως ευθύγραμμη αλλά παρουσιάζει τεθλασμένη διάταξη. Το μέγεθος των ογκολίθων που χρησιμοποιούνται είναι σχετικά μικρό, το ύψος τους κυμαίνεται στα 0.60-0.70 εκ., με αποτέλεσμα να μην απαιτούνται πολλές ενδιάμεσες μικρές πέτρες για τη στήριξή τους. Οι ογκόλιθοι που έχουν συνήθως επεξεργασμένη επιφάνεια, διατάσσονται κατά κανόνα σε οριζόντιες στρώσεις. Για τη φάση αυτή χρησιμοποιείται αποκλειστικά γκρίζος ασβεστόλιθος. Ορισμένα τμήματα του τείχους αυτής της φάσης είναι και σήμερα ορατά σε διάφορα σημεία. Όπως π.χ. δεξιά και αριστερά από την πύλη και στη δυτική πλευρά του μεταγενέστερου διαδρόμου 53-55 μέχρι τη ΒΑ γωνία του χώρου που καταλαμβάνει το μεταγενέστερο ανάκτορο. Στο σημείο αυτό το τείχος κάμπτεται προς τα δυτικά μέχρι τον ανατολικό τοίχο του μεταγενέστερου μεγάλου μεγάρου, όπου και κάμπτεται πάλι προς τα νότια, εξαφανίζεται κάτω από τα θεμέλια αυτού και επανεμφανίζεται κατά τη ΒΔ γωνία του ανακτορικού ανδρήρου. Από το σημείο αυτό κατευθύνεται προς τα νότια με οδοντωτή διάταξη και μέχρι το σημείο του μεταγενέστερου πύργου 43-44, όπου κάμπτεται πάλι προς τα ανατολικά. Στην πορεία αυτή το τείχος καλύπτεται από τις μεταγενέστερες φάσεις και δεν είναι ορατό μέχρι την ανατολική του πλευρά, νότια της πύλης. Το επίπεδο αυτής της φάσης εσωτερικά του τείχους ήταν 2-3 μ. βαθύτερα από το σημερινό. Η πρόσβαση προς την πύλη γινόταν μέσω ενός ανδρήρου στο χώρο του μεταγενέστερου διαδρόμου 54 και της πύλης 53. Ο χώρος βόρεια του τείχους, η μεταγενέστερη Μέση ακρόπολη, πρέπει να παρέμεινε στη φάση αυτή ανοχύρωτος.

Η δεύτερη οικοδομική φάση του τείχους

Στα τέλη του 14ου με αρχές του 13ου αιώνα (ΥΕ ΙΙΒ1) το τείχος της ακρόπολης επεκτάθηκε. Στα νότια κατασκευάστηκε ένας προμαχώνας που επέκτεινε το χώρο της ακρόπολης μέχρι τα όρια του φυσικού βράχου του λόφου. Την εξωτερική του παρειά αποτελεί η βόρεια πλευρά της μεταγενέστερης γαλαρίας 59. Στο σημείο αυτό διαμορφώθηκε μία είσοδος, από την οποία μπορούσε κανείς ακολουθώντας το κλιμακοστάσιο 58 να ανέβει στο άνδρηρο της ακρόπολης. Στα ανατολικά δημιουργήθηκε μια αυλή (56), εξωτερικά της πύλης της πρώτης φάσης. Η εξωτερική πύλη μεταφέρθηκε στο βόρειο άκρο της αυλής, όπου προτάχθηκε ένας μικρών διαστάσεων χώρος (55) που έκλεινε από τις δύο πλευρές με ξύλινες θύρες. Για την πρόσβαση στη νέα εξωτερική πύλη συνέχισε να χρησιμοποιείται το άνδρηρο της πρώτης φάσης. Επιπρόσθετα προστατεύθηκε η πλευρά αυτή με ένα νέο τμήμα τείχους που πλαισίωσε από τη νότια και ανατολική πλευρά τη νέα εξωτερική αυλή (56) και τη νέα πύλη. Στη φάση αυτή επιχωματώθηκε η αυλή 56, η παλιά πύλη και η εσωτερική αυλή 2 μέχρι το σημερινό περίπου επίπεδο. Ίσως σ' αυτή τη φάση οχυρώθηκε και ο χώρος της μέσης ακρόπολης. Εξάλλου για την ίδια εποχή μαρτυρείται μία πρώτη οχύρωση της Κάτω Ακρόπολης.

Πιθανά στα μέσα του 13ου αιώνα μετατοπίστηκε εκ νέου προς τα βόρεια η εξωτερική πύλη (53) που έμελε να αποτελέσει την κύρια πύλη της τελικής φάσης της ακρόπολης. Τη νέα πύλη προστάτευαν τώρα δύο νέα τμήματα του τείχους που δημιουργήθηκαν βόρεια και εκατέρωθεν αυτής από τεράστιους ογκόλιθους. Η ομοιότητα της πύλης αυτής με την πύλη των Λεόντων στις Μυκήνες τόσο στις

διαστάσεις όσο και στο υλικό κατασκευής, χρησιμοποιήθηκε κροκαλοπαγής λίθος, είναι χαρακτηριστική. Επίσης στη ΒΔ πλευρά της μέσης ακρόπολης χτίστηκε ένας πύργος (48), για να προστατεύσει την δυτική πλευρά του τείχους και ίσως μία πρόσβαση από την πλευρά αυτή. Για την κατασκευή του τείχους αυτής της φάσης χρησιμοποιείται εκτός από γκρίζος και κόκκινος ασβεστόλιθος. Σε σημαντικά σημεία, όπως οι γωνίες, τοποθετούνται ιδιαίτερα μεγάλοι ογκόλιθοι και παρότι οι επιφάνειες είναι επεξεργασμένες δεν διατηρείται πάντα η οριζόντια διάταξη των ογκολίθων. Οι πλευρές του τείχους ιδιαίτερα στα σημεία της επέκτασης δεν κάμπτονται τόσο συχνά με αποτέλεσμα να δημιουργούνται μεγαλύτερες ενιαίες επιφάνειες.

Η τρίτη οικοδομική φάση του τείχους

Περί τα μέσα και κυρίως στο δεύτερο μισό του 13ου αιώνα το τείχος απόκτησε την τελική του μορφή αυτή που διακρίνει ο επισκέπτης σήμερα. Στα νότια και στα ανατολικά κατασκευάστηκαν οι γαλαρίες (59.57). Η κατασκευή τους με τον «εκφορικό τρόπο» που δημιουργεί οξυκόρυφα τόξα αποτελεί ένα σπουδαίο τεχνικό επίτευγμα της εποχής. Οι γαλαρίες αυτές προσαρτήθηκαν στην εξωτερική πλευρά της δεύτερης φάσης του τείχους. Στα δυτικά κατασκευάστηκε ο δυτικός προμαχώνας (47), για να προστατεύσει το δυτικό κλιμακοστάσιο και την είσοδο από την πλευρά αυτή. Ένας νέος πύργος (43.44) κατασκευάστηκε στη ΝΔ γωνία για τους ίδιους λόγους. Στο πλαίσιο αυτής της επέκτασης του τείχους μετατοπίστηκε για άλλη μια φορά η εξωτερική πύλη (51), η οποία τοποθετήθηκε τώρα μεταξύ των σκελών του τείχους της ανατολικής πλευράς. Σ' αυτή την πύλη οδηγούσε μία ράμπα (52). Για την κατασκευή του τείχους αυτής της φάσης χρησιμοποιήθηκε κόκκινος και γκρίζος ασβεστόλιθος. Το μέγεθος των ογκολίθων που χρησιμοποιούνται ξεπερνάει τους ογκόλιθους των προηγούμενων φάσεων, ενώ χρησιμοποιούνται πολύ περισσότερες ενδιάμεσες μικρές πέτρες για τη στήριξή τους. Οι επιφάνειες δεν είναι πια τόσο καλά επεξεργασμένες. Πέρα από το εντυπωσιακό μέγεθος των ογκολίθων στα επιτεύγματα της εποχής ανήκουν τα οξυκόρυφα τόξα και η κατασκευή ενός οχυρωματικού τοίχου με καμπύλο περίγραμμα..

Στην Κάτω ακρόπολη αντικαταστάθηκε η οχύρωση των αρχών του 13^{ου} αιώνα (ΥΕΙΠΒ1) από ένα σχεδόν αυθύπαρκτο ισχυρό τείχος που το τείχος εγγίζει τα 7 μ. Το τείχος αυτό εδράζεται απευθείας στο φυσικό βράχο και είναι στις κατώτερες στρώσεις του αρμολογημένο με ασπρόχωμα. Οι Σύριγγες, κτιστές κατά τον εκφορικό τρόπο προσβάσεις στις υπόγειες πηγές στη ΒΔ πλευρά του έχουν οικοδομηθεί ταυτόχρονα με αυτό. Στο εσωτερικό του τείχους έχουν εξαιρεθεί 28 συνολικά δωμάτια με τετράγωνο περίγραμμα και οξυκόρυφη απόληξη. Μερικά από τα δωμάτια διέθεταν και δεύτερο όροφο. Τα περισσότερα απ αυτά φαίνεται πως υπέστησαν σημαντικές ζημιές κατά το σεισμό του τέλους του 13 ου αιώνα, γιατί κλείστηκαν μετά απ αυτόν.

Ο ΔΥΤΙΚΟΣ ΠΡΟΜΑΧΩΝΑΣ

Ο Δυτικός Προμαχώνας αποτελεί ένα εξαιρετικό επίτευγμα της μυκηναϊκής αρχιτεκτονικής που έχει σαφέστατο αμυντικό χαρακτήρα. Το δυτικό κλιμακοστάσιο προστατεύεται από έναν προμαχώνα που δημιουργεί η δρεπανοειδής επέκταση του τείχους της τρίτης φάσης. Αυτό το τμήμα του τείχους είναι το μοναδικό με καμπύλο περίγραμμα. Το μέγιστο πλάτος του είναι 7 μ. Το καμπύλο τμήμα του τείχους αρχίζει στα νότια στο ύψος της μεγάλης αυλής και καταλήγει στα βόρεια στον **πύργο** που υπήρχε ήδη στη δεύτερη φάση του τείχους. Μία μικρών διαστάσεων πυλίδα με ύψος

μόλις 2,5 μ. εξωτερικά κτισμένη κατά τον εκφορικό τρόπο, χωρίς ίχνη για θύρα διασχίζει το τείχος λοξά από ΝΔ προς ΒΑ. Απέναντι από την πυλίδα διαμορφώνεται άνδηρο απόπου οι υπερασπιστές της εισόδου αυτής θα μπορούσαν με ευκολία να καταβάλουν τους επιτιθέμενους. Επίσης υπερασπιστές μπορούσαν να στέκονται και πάνω στο άνδηρο του ανακτόρου και πάνω στο καμπύλο σκέλος του τείχους. Η καμπύλη πορεία της κλίμακας δεν άφηνε περιθώρια κάλυψης στους εισβολείς. Στο τέλος της κλίμακας που οδηγούσε στη Μέση Ακρόπολη υπήρχε μεγάλος λάκος που λειτουργούσε ως παγίδα και καθιστούσε τον πύργο απόρθητο.

Η ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ ΕΠΟΧΗ (900-700 π.Χ.)

Ο ΒΟΘΡΟΣ-Ο ΒΩΜΟΣ-Ο ΝΑΟΣ

Ανατολικά της θύρας που συνδέει την αυλή 30 με την αυλή του κτηρίου 29 της ανατολικής πτέρυγας του ανακτόρου ερευνήθηκε το 1926 ένας λάκκος-αποθήτης, ο λεγόμενος **βόθρος**, που περιείχε κυρίως κεραμεική και λίγα μεταλλικά αντικείμενα. Τα αρχαιότερα ευρήματα χρονολογούνται στην ύστερη γεωμετρική εποχή και τα νεώτερα γύρω στα 650 π.Χ., η πλειοψηφία ωστόσο των αφιερωμάτων ανήκει χρονολογικά στο τέλος της γεωμετρικής και στην υπογεωμετρική περίοδο. Η ποιότητα των ευρημάτων, μεταξύ αυτών συγκαταλλέγονται οι πήλινες ασπίδες και οι μάσκες που εκτίθενται στο Μουσείο Ναυπλίου, και η διατήρησή τους, τα περισσότερα ευρήματα είναι θραυσμένα πριν την απόρριψή τους και φέρουν ίχνη δευτερογενούς καύσης, συνηγορούν για τον χαρακτηρισμό τους ως αφιερώματα. Είναι πολύ πιθανόν πως ορισμένα απ' αυτά ήταν ανηρημένα σ' ένα ιερό χώρο ενώ άλλα χρησίμευσαν για τελετουργίες πιθανά στο χώρο ενός βωμού. Το εύρημα του βόθρου συνδέθηκε για τους λόγους αυτούς με την μετασκευή του βωμού στο χώρο της μεγάλης αυλής και με το επίμηκες κτήριο που καλύπτει το ανατολικό τμήμα του μεγάλου μεγάρου της μυκηναϊκής εποχής. Έτσι θεωρήθηκε ότι το κτήριο αυτό είναι ένας **ναός των γεωμετρικών χρόνων**, που ιδρύθηκε στο χώρο του μυκηναϊκού Μεγάρου και στον οποίον πρέπει να λατρευόταν η θεά Ήρα. Δυστυχώς η πλήρης αποκάλυψη του κτηρίου αυτού ήδη από την εποχή του Schliemann έχει στερήσει την έρευνα από πολύτιμες ανασκαφικές ενδείξεις που θα μπορούσαν να δώσουν μία οριστική απάντηση στο ακόμη και σήμερα αναπάντητο ερώτημα σχετικά με τη χρήση και τη χρονολόγηση του κτηρίου. Βέβαιο μπορεί να θεωρηθεί ωστόσο ότι στο χώρο του μυκηναϊκού ανακτόρου ελάμβαναν χώρα κάποιου λατρευτικού χαρακτήρα δραστηριότητες, όπως μαρτυρούν τα αφιερώματα του βοθρου.

Πέραν των σημαντικών αυτών ευρημάτων ένα γεωμετρικό στρώμα εντοπίστηκε και στο διάδρομο στο ύψος της κόγχης, βόρεια της εισόδου, πάνω από πεσμένους από το τείχος ογκόλιθους. Εξάλλου στην Κάτω Ακρόπολη παρότι δεν έχουν εντοπισθεί αρχιτεκτονικά ευρήματα συναντώνται κεραμικά ευρήματα κυρίως κοντά στα δωμάτια του τείχους.

Στην πόλη έξω από τα τείχη η μαρτυρία είναι καλύτερη αφού σε διάφορα σημεία, κυρίως δυτικά και βορειοδυτικά έχουν ερευνηθεί στρώματα, πηγάδια, αποσπασματικά τμήματα οικιών και μεγάλος αριθμός τάφων. Όπως γίνεται φανερό από τα ευρήματα η κατοίκηση συνεχίζεται στην Τίρυνθα σε όλη τη διάρκεια της γεωμετρικής εποχής. Λόγω της απλής μορφής των κατοικιών της εποχής αυτής και της δραστηριότητας στο χώρο κατά τις μεταγενέστερες εποχές μέχρι και τη βλαπτική καλλιεργητική δραστηριότητα των ημερών μας δεν έχουν σωθεί καλά διατηρημένα λείψανα του οικισμού που πρέπει να εκτεινόταν στην πεδινή έκταση έξω από την ακρόπολη και κυρίως στη δυτική της πλευρά. Ο οικισμός αυτός πρέπει να είχε ακόμη τη μορφή μικρών αγροκτημάτων με αραιή διάταξη, γεγονός που βεβαιώνεται και από

την έλλειψη ενός ή περισσότερων οργανωμένων νεκροταφείων πέρα από τα όρια του οικισμού. Και στη γεωμετρική εποχή οι τάφοι οργανώνονται σε μικρές ομάδες που είναι όμορες με τα οικιστικά λείψανα.

Η ΕΠΙΣΚΕΨΗ ΤΟΥ ΠΑΥΣΑΝΙΑ

Ο Πausanias (II, 25, 7-9) επισκέπτεται την Τίρυνθα το 2ο μ.Χ. αιώνα. Κατευθυνόμενος από το Αργος προς την Επίδαυρο συναντά στα δεξιά του κεντρικού δρόμου οικοδόμημα που μοιάζει με Πυραμίδα και έχει πάνω του ανάγλυφες παραστάσεις αργολικών ασπίδων. Στο χώρο αυτό είχε πολεμήσει ο Προίτος με το δίδυμο αδελφό του Ακρίσιο για τη βασιλεία. Σύμφωνα με τον περιηγητή ο αγώνας, στον οποίο χρησιμοποιήθηκαν για πρώτη φορά ασπίδες, έληξε ισόπαλος και τα αδέρφια αργότερα συμφιλιώθηκαν. Σε ανάμνηση αυτής της μάχης και επειδή οι αντίπαλοι ήταν συμπολίτες και συγγενείς, χτίστηκε στο χώρο αυτό κοινός τάφος. Το μνημείο αυτό που συνήθως ταυτίζεται με μια από τις γνωστές Πυραμίδες, του Λυγουριού ή του Ελληνικού, πρέπει να έχει καταστραφεί στην τουρκοκρατία και να βρισκόταν, όπως έδειξε η μελέτη του Χρ. Πιτερού, πράγματι σε κάποιο σημείο της οδού που οδηγούσε από το Αργος στην Επίδαυρο. Από το σημείο του μνημείου αυτού, ο περιηγητής λοξοδρόμησε προς τα δεξιά, αφήνοντας προφανώς την κεντρική αρτηρία Αργους-Επιδαύρου και συνάντησε τα ερείπια της Τίρυνθας. Εκτός από την παράθεση των μυθολογικών στοιχείων ο Πausanias αναφέρει για την Τίρυνθα, πως το μόνο που μένει από τα ερείπια είναι το τείχος που το έχτισαν οι Κύκλωπες. Αυτό κατασκευάστηκε από αλάξεντους ογκόλιθους τέτοιου μεγέθους που ακόμη και ο μικρότερος δεν μπορούσε να μετακινηθεί από ζεύγος ημιόνων. Επίσης αναφέρει μια κατασκευαστική λεπτομέρεια, πως μικρές πέτρες είχαν τοποθετηθεί ανάμεσα στους αρμούς για να βοηθούν στην προσαρμογή των μεγάλων λίθων. Τέλος κατεβαίνοντας προς την πλευρά της θάλασσας συναντά τους θαλάμους των θυγατέρων του Προίτου. Είναι φανερό πως την εποχή της επίσκεψης του Πausanias η Τίρυνθα είχε ερειπωθεί και τουλάχιστον ο χώρος εντός των τειχών δεν χρησιμοποιούνταν πια. Είναι εντυπωσιακή η λεπτομέρεια σχετικά με τους μικρούς λίθους στα κενά των μεγάλων ογκολίθων του τείχους, ωστόσο η πληροφορία για τους αλάξεντους ογκόλιθους είναι ανακριβής. Ως θαλάμους των θυγατέρων του Προίτου πρέπει να ταύτισε ο περιηγητής τις Σύριγγες της Κάτω Ακρόπολης ή τις Γαλαρίες της Ανω Ακρόπολης που πρέπει να παρέμεναν ακόμη ορατές. Αναχωρώντας από την Τίρυνθα σαφώς αναφέρεται ότι επανέρχεται στη λεωφόρο Αργους-Επιδαύρου. Η οδική αυτή αρτηρία φαίνεται πως διερχόταν ανατολικά της Ακρόπολης και έτσι δικαιολογείται και η είσοδος της ακρόπολης στα ανατολικά.

Ο Πausanias αποδίδει την καταστροφή της Τίρυνθας στους Αργείους στην προσπάθεια τους να μεγαλώσουν το Αργος προσαρτώντας συνοίκους. Κατά το Στράβωνα (8, 373) η Τίρυνθα μαζί με άλλες πόλεις καταστράφηκε από τους Αργίτες λίγα χρόνια (10-15) μετά τα μηδικά γιατί απειθούσαν σ' αυτούς. Πολλοί Τίρυνθιοι εγκαταστάθηκαν τότε στο Πόρτο Χέλι, νοτιοδυτικά της Ερμιόνης, στην πόλη των Αλιέων. Ο Πausanias αναφέρει την πόλη ως Αλίκη, ενώ στις στήλες της Επιδαύρου αναφέρεται ως Αλιείς. Ο Ηρόδοτος τους αναφέρει (7,137) ως «αλιείας τους εκ Τίρυνθος». Στα παλαιότερα νομίσματα των Αλιέων υπάρχει η επιγραφή «Τίρυνθίων».

